

ВЕЛИМИР МИХАЈЛОВИЋ

ИЗ НАШЕ КУЛИНАРИЈЕ

Овај есеј о пореклу назива за нека наша јела и пића настао је у току рада на исписивању података за „Речник страних речи у предвукковском периоду”. Том приликом ми је на памет пала проста мисао (у том моменту за мене фрапантна) да савремено обучени Југословен има на себи само један део одела који је словенског порекла, а да су сви остали делови ношње, па и детаљи, страног порекла. Словенски, то јест аутохтони делови одеће су *гаће*, а *учкур*, *кошуља*, *панталоне*, *капут*, *крагна*, *дугме*, итд. итд. — све ове речи су једноставно импорт из других језика. Асоцијативно помислио сам одмах да ли је и наша кулинарија толико оптерећена страним утицајима. Уз познату књигу нашег великог етнолога Симе Тројановића „Српска народна јела и пића”¹ уверио сам се да је и ова област исто тако претрпела велики утицај страних култура, па сам током дужег времена исписивао на њеним маргинама све оне податке и сазнања до којих сам постепено долазио. Збир ових скица уклопио сам у овај есеј, наравно, имајући у виду да је овај проблем само покренут, а не и коначно решен.

Словени се не могу похвалити раскошном и суптилном трпезом као, рецимо, Грци и Римљани, но то важи, мање или више, и за друге народе Европе готово све до XVIII века. Руска пословица „Щи и каша — пища наша” могла би да се примени на све појединачне словенске народе, узимајући у обзир горе речено. Словенски Олимп није доказан, бар не у тако густо сатканим митовима као код Грка, већ је пресечен, рекао бих, негде на почетку. Да је он постојао, онда бисмо бар ми — Јужни Сло-

¹ Тројановић Сима, *Старинска српска јела и пића*, СЕЗ, II, Београд, 1896.

вени били у могућности да саставимо некакав родослов по богу Перуну, богу Велесу, богињи Морани и сл., те је зато наша митологија препуна ситних духова и нечистих сила, везаних углавном за култ мртвих, или култ земљорадње. Слободно речено, о словенском нектару — *медовини* (има је и код других народа!) можда би се још могло и говорити, али не и о словенској амброзији у кулинарско-античком смислу.²

Кулинарија је подложна моди свакако више него култура облачења, јер у многим случајевима није везана за нове текстилне материјале. Код кулинарије се углавном ради о другим начинима припремања јела која су готово увек аутохтона. (Наравно, изузимајући скупocene источне зачине). Другим речима, сваки непосредни додир са представницима друге етничке групе одражава се, поред осталог, директно и на технику припремања хране.

Необично је тешко размишљати о прасловенској кулинарској култури не знајући тачно ни околне народе који су Словене окружавали, па чак ни приближно пространство које су насељавали у Азији или Европи. Приступ овом проблему могуће је једино обавити помоћу система елиминације, користећи се ареалним принципом, слично како је то урадио и Милан Будимир у свом познатом чланку о „протословенској букви”.³ Следећи овакав принцип, може се децидирано тврдити да Словени нису знали за биљку *маслину*,⁴ те, према томе, ни за *маслиново уље*. Исто то важи и за, рецимо, од воћа — *трешњу*, *оскорушу*, *кајсију*, *брескву*; од поврћа: *спанаћ*, *кељ*, *келерабу*, *парадајз*, *кромпир*, *паприку*, итд. Многи наши сачувани списи о употреби појединих намирница говоре нам врло јасно не само да ли су оне биле у честој употреби већ и какав је став становништво имало према њима. Рецимо, у околини Бољевца у Србији почетком овог века није се уопште јео зрео парадајз, већ само незрео у виду туршије.⁵ Знајући да његови саплеменици не желе да гаје и једу кромпир, велики просветитељ Доситеј Обрадовић нашао се побуђеним да проговори и о овом поврћу, побијајући одлучно раширено веровање да се он не може јести, јер му плод личи на човечју главу.⁶ Узгред, у ужој Србији се чак и

² Чајкановић, додуше, помиње словенску амброзију, али више у намери да истакне значај белог лука у народу: „Као што су грчки богови јели амброзију, тако наше виле једу семе од белог лука и живе докле им се живот не досади.” (В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд, 1973).

³ Будимир Милан, *Проблем букве и протословенске домовине*, Рад ЈАЗУ, књ. 282, Одјел за филологију, књ. 1, Загреб, 1951, 5—32.

⁴ Етимолошки коментар о риби *маслици* види у књизи Велимир Михајловић — Гордана Вуковић, *Српскохрватска лексика рибарства*, Нови Сад, 1977, стр. XXV.

⁵ Саватије Грбић, *Српска народна јела и пића из среза бољевачког*, СКА, СЕЗ, књ. 32, Живот и об. народни, књ. 14, Београд, 1925, стр. 7.

⁶ Етика или филозофија наравоучителна по сүстему г. профессора Соави Досіеємъ Обрадовичъ издата, у Венецији, 1803, стр. 128—129. Упореди глагол *биљит* у Карловцу у значењу *љуштити кромпир* који је неоспорно старији од назива ове културне позајмице и који се првобитно односио на неко друго поврће.

данас много мање једе кромпир него у Војводини, Хрватској и Словенији, што је очити утицај аустријске кулинарске културе.

Руководећи се етимолошким принципом у одређивању порекла и начина спремања, и самог значења те речи у језику оригиналу и језику-примаоцу, свестан сам да ни овакав метод (пored метода елиминације) није сасвим довољан. У многим се случајевима могло, наиме, десити (као и код *маслине*) да један постојећи аутохтони термин буде замењен страним (можда баш због своје кулинарске технике), или, обратно, да страна намирница понесе словенско име.

Враћам се поново на минимални кулинарски прасловенски фонд. Шта су и како могли да једу стари Словени, или стари Југословени? Једно је сигурно: пре сврставања у велики миграциони вал, датиран, наравно, приближно у VI век нове ере, наши прадалеки преци хранили су се друкчије него приликом доласка у крајеве које данас насељавају. Али, да су, као и сви народи света, јели месо, рибу, воће, поједине житарице — то је неоспорно. Да ли су, на пример, знали за салату? Прегледањем речника свих словенских језика констатујемо да ни у једном не постоји своја реч за ову позајмицу.⁷ У околини Бољевца у Србији *салата* се и данас каже *сирће*,⁸ али ни то није домаћа реч и семантички најближе стоји према француској речи *vinaigrette*, као и истоветној руској позајмици *винегрет*. Замену за овај данас незамисливи кулинарски додатак не доноси чак ни Богослав Шулек познат по својим бројним калковима и народњачким преводима. Међутим, да ли је могуће да су стари Словени тако слабо познавали биљни свет да га нису употребљавали у сировом стању? Свакако да не, само што су за салату, можда припреману на други начин, дознали од других народа. Словенски израз је, дакле, током векова потиснут и пао у заборав.⁹ Ово кратко размишљање о пореклу појединих кулинарских термина показује како је ова материја врло тешка за обраду и у многим случајевима чак ни прецизна етимолошка анализа не може да нам пружи задовољавајући одговор.

Употреба изнутрица

Пре неколико година у Аустрији десио ми се један догађај који ме је принудио да после тога дуго о њему размишљам. Један мој рођак по зетовској линији, пореклом Аустријанац, позвао ме је да пробам свињске специјалитете које је припремио

⁷Доњолужичко *solotei* је свакако немачког порекла, али са ослонцем на прасловенску реч *solъ*.

⁸Саватије Грбић, пом. дело, стр. 203.

⁹Ово није случај, рецимо, са мађарском позајмицом *ципела* за коју још и данас постоје живи апелативи *постола*, *црења* и сл. Али, упоређујући готово беспрекорно познавање гљива код северних Словена и код нас — јужних, долазимо до закључка да смо ми ово знање једноставно заборавили у новој постојбини.

у својој кући педесетак километара северно од Беча. Био сам запањен када сам био послужен истим оним што ми је познато из Војводине: кобасицама, цигерњачама, крвавицама, шварглом... Све је то било потпуно исто направљено као што се то и данас ради у целој Војводини, Славонији и Хрватској, само што у њима није било љуте паприке. Размишљајући у овом правцу и поредећи технику спремања свињског меса у ужој Србији и Војводини, нашао сам за сходно да та размишљања ставим на папир. Слична ствар као са мојим зетом у Аустрији, десила ми се и у Москви пре деценију и по када ме је један мој добар пријатељ и колега, пореклом Јерменин, позвао на специјалитете из своје земље, који су се састојали из *пастрме* и *кавурме* као предјела, а *сарме* и *ћувеча* као куваних јела. Мој домаћин је био мало разочаран када је дознао да ја не само да те називе знам већ сам та јела небројено пута јео у својој домовини. Повезивањем ових догађаја у Аустрији и у Москви покушаћу да кажем нешто више о пореклу неких наших месних прерађевина, наравно имајући у виду да је све ово импорт из страних култура.

Почињем од примера који, на неки начин, могу да повежу оријенталну и западну кулинарску културу. Позната је чињеница да се у Војводини и данас врло мало једу *шкембићи*, док то није случај са Србијом, Македонијом, Далмацијом и делом Хрватске. Примера ради: крајем 1955. године доселио сам се из Београда у Сремске Карловце и исте године приметио да тадашња кланица све свињске и говеђе бурега једноставно баца у Дунав. Одсуство овакве кулинарске технике на територији Војводине и њено живо присуство у Србији и Далмацији указују на два утицаја: турски и италијански. И збиља, и овде нас етимолошка анализа не vara: српскохрватско *шкембићу*¹⁰ постало је од турског облика *işkembe*, а далматинско *трипице* од италијанског *trippa*. Историја кулинарства, као што је већ речено, добрим делом почива на позајмицама. Међутим, ове позајмице треба и даље пратити све до њеног коначног исходишта. На тај начин (бар приближно) одређујемо правац кретања речи, то јест утврђујемо да ли нам је нека етничка скупина позајмила свој сопствени назив за неки кулинарски израз, или га је и она од неког преузела. Наша позајмица *шкембе* > *шкембићи* представља у том смислу добар пример. Турска реч *işkembe* постала је од персијског облика *šikembe*¹¹ у истом значењу, а италијанска *trippa*

¹⁰ Узгред, у неким македонским дијалектима *шкембићи* се кажу *пача* (Стеван Тановић, *Српска народна јела и пића из ђевђелијске казе*, СКА, СЕЗ, књ. 32, Жив. и об. народни, књ. 14, Београд, 1925.), а његова етимолошка анализа упућује на замену кулинарских термина, што је чест случај у многим језицима.

¹¹ Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево, 1955, стр. 591.

је арапска културна позајмица.¹² Иако су ове две речи синоними, а потичу из различитих извора, ипак обе оне упућују на Оријент, а не на Европу. Медитерански део Европе, заједно са нашим јужним крајевима користио је желуце непосредно за јело, а остали део Европе, нарочито за нас важна Аустро-Угарска — само као природну амбалажу за прављење шваргли.

Узгред помињем и једну реч која је непосредно везана за ову тему. *Изврнути део желуца код брава* назива се у Ровцима (Црна Гора) *књига*.^{12a} Овакво значење није непознато у нашој језичкој литератури (види речник САНУ, IX- стр. 669), али мислим да треба нагласити овакав необичан семантички развитака који можда нема одговарајућих словенских паралела.

Бубрези

Познато је већ доста давно у лингвистици да делови тела у сваком језику припадају најконзервативнијем слоју лексике и да су такве позајмице врло ретке. Полазећи од ове чињенице, дуго сам размишљао о томе зашто у нашем лексичком систему постоји турска реч *бубрег*.¹³ Карактеристична је и по томе што за њу не постоји никакав синоним у нашем језику. Другим речима, *бубрег* је *бубрег* за разлику од *слезине* која може бити и *далак*, *трбух* — *стомак* и сл. Једино могуће објашњење је то да смо реч примили од Турака преко кулинарства. Путеви позајмица су често чудни и недокучиви. Судећи по Рјечнику ЈАЗУ, реч *бубрег* први пут је забележена у XVI веку.¹⁴ Из истог времена, а можда чак и век раније, потиче и „Хиландарски спис о утврђивању болести помоћу мокраће” у коме читамо: „Кажет да имат камен в бубрезјех или мехиру и сице можети познати да је камен.”¹⁵ У сваком случају, могло би се рећи да се овај анатомски детаљ који је морао имати и свој словенски назив изгубио под утицајем турске кулинарске технике, као и то да је врло рано ушао у наш апелативни фонд. Словени су прилично добро

¹² Giacomo Devoto, *Avviamento alla etimologia italiana, Dizionario etimologico, seconda edizione*, Firenze, 1968. str. 440. Чудно је да реч *третице* (тако фреквентна у данашњем говору) не постоји у Рјечнику ЈАЗУ, већ само *трипе* у значењу *утроба човјека и животиње* са потврдом из 1884. године. Постоји, ипак, у најновијем Речнику Матице српске (VI, стр. 292) на основу податка из Деанићевог и Јернејевог Италијанско-српскохрватског речника из 1956. године.

^{12a} Саопшито Мато Пижурица, родом из Роваца у Црној Гори.

¹³ Види: В. Михајловић, *Анатомска лексика у српскохрватској ономастици и географској терминологији*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XIII/2, Нови Сад, 1970, стр. 9.

¹⁴ APJ, I, 701—702. Упоређи код Руса исту реч потврђену 1654. године, која је свакако пореклом из неког јужнословенског извора (Словарь русского языка XI—XVIII вв., выпуск I (А—Б), Москва, 1975. стр. 343).

¹⁵ Реља Катић — Лазар Станојевић, *Спис о утврђивању болести помоћу мокраће у хиландарском медицинском кодексу број 517*, Зборник радова САН, Институт за медицинска истраживања САН, књ. 2, Београд, 1956, стр. 97.

познавали функције унутрашњих органа човека. То врло лепо илуструје етимолошка анализа речи *плућа* од глагола *плутати* (пливати), *једњак* од глагола *јести*, *живац* (нерв) од *живети* и сл. Међутим, *бубрег* је, као што је већ речено, замењен турском речју. Узрок овој појави је на првом месту кулинарија. Али, има још један феномен који баца мало више светла на овај проблем. Категорија табу-речи представља, да тако кажем, свет за себе. Ево једног доказа да је *бубрег* такође потпадао под табу-законе. Према документованом излагању познатог совјетског етнологa, И. А. Зеленина, једење меса убијених животиња везано за табу који се састојао у томе да се поједини делови убијене животиње кувају или се једу у сировом стању. Алтајски Турци и Тунгузи једу *сирове бубреге* закланих коза или јелена.¹⁶ Овај, очигледно општетурски, обичај морао је бити запажен од стране нашег живља који је довољно дуго био под турском окупацијом. Познато је, на пример, да је и кнез Милош јео сиров лој око бубрега исто као и Турци од којих је то научио.¹⁷ Можда је ово последње тврђење и прави путоказ за питање које нас занима: заједно са обичајем примљена је и реч. Да ли то значи да наши преци нису јели бубреге? То не знам, нити могу да знам како су их спремали, али сигурно могу да одговорим да су кулинарску технику у вези са њима примили од Турака.

Цигерица

Велики француски лингвист Антоан Меје, још је доста давно тачно констатовао да је реч *јетра* (цигерица) „из религиозних разлога” била избегавана да се назове правим именом у свим словенским језицима.¹⁸ Овој несумњиво тачној тврдњи треба придодати и кулинарски моменат који је, исто као и код *икембића*, искључиво везан за лингвистичку географију. И овде је, дакле, био пресудан аустријски, односно оријентални утицај. Преко Саве и Дунава, како је то устаљено рећи, и данас се *црна* и *бела цигерица* употребљавају за прављење цигерњача и шваргли, а испод овог подручја — једино за *кавурму*. Занимљиво је да се *црна цигерица* не употребљава као ингредијенца за ово јело, јер се стврдне приликом кувања.¹⁹ Колико је мени познато, *црна цигерица* раније није служила за људску исхрану. (Рођен сам 1928. године у Смедеревској Паланци), или се веро-

¹⁶ Зеленин Д. К. *Табу слова у народоу Восточноу Европы и северной Азии* (часть 1, запреты на охоте и иных промыслах), Сборник Музея антропологии и этнографии, VIII, Ленинград, 1929.

¹⁷ Могуће је да је кнез Милош за овај обичај дознао од својих родитеља и предака који су пореклом из Црне Горе, где је забележено да „Црногорци дохвате из распореног брава лој око бубрега, па га онако пријесна смотају и поједу.” (М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногорца*, Нови Сад, 1860, стр. 154).

¹⁸ A. Meillet, *De la disparition des noms de parties du corps en slave*, Rocznik slawistyczny, IX, część 1, Kraków, 1921. str. 72.

¹⁹ Саватије Грбић, нав. дело, стр. 191.

ватно врло ретко јела.²⁰ Да ли је и овај обичај наслеђен од Турака? Не бих рекао, јер се овом противи присуство наше речи *печеница* која би, судећи по примерима, могла да означава и *јетру*.²¹ Уосталом, најбољи доказ да је *црна цигерица* била обична јестива намирница даје нам унутрашње значење руске речи *печень*, која фонетски потпуно одговара нашој речи *печење*, чешкој *pečenka* и пољској *pieczeń*.²²

„Религиозни разлози” које помиње Меје могли би се заменити придевом анимистички, или просто табу-законима везаним за представу душе човека. Леп пример за ово налазимо управо у избегавању праве речи за *јетру* (која је неповратно изгубљена као, рецимо, словенска реч *medved*), чија се функција вероватно поистовећивала са центром живота. Паул Гребе, писац Немачког етимолошког речника, оклева да дефинитивно потврди порекло општегерманске речи *Leber* од глагола *leben* (живети) и »*Sitz des Lebens*» му је само претпоставка.²³ Међутим, очигледно је да ова претпоставка престаје то да буде ако се упореде примери из других језика.²⁴ У нашим старим текстовима реч *живот* је идентична са речју *душа*²⁵ која је и пре хришћанства била »*Sitz des Lebens*«. С друге стране, данашње руско *живот* означава *стомак*, који, исто као и *јетра*, у језичкој свести представља унутрашњи орган човечјег тела. За унутрашње органе људског тела важи једно занимљиво правило да се центар живота, то јест душа, лако премешта од стомака, ка срцу или јетри. Да је и реч *јетра* сматрана као важан орган који покреће човечје емоције најбољи и врло симптоматичан пример налазимо у апелативном фонду италијанског језика у коме реч *fegato* означава и *јетру* и *храброст*. Даље, бугарски фразеологизам *сърце и бял джигер* (*бял дроб*) у значењу *много добар човек*²⁶ на семантичком плану не стоји далеко од поменутог италијанског апелатива.

²⁰ У области Загарац у Црној Гори њу су обично јели месари одмах после разуђивања брва (саопштио др Драго Ђупић, рођен 1932. године у Загарацу).

²¹ АРЈ. IX, 741.

²² Макс Фасмер, — *Этимологический словарь русского языка*, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, том III (Муза — Сят), Москва, 1971. стр. 255. Бура Даничић је у свом преводу Старог завета употребио реч *јетру* за грчко *йѣтер* (*Свето писмо Старога и Новога завета*, превео Стари завјет Б. Даничић, II књига Мојсијева, глава 29, 13; III књ. Мојсијева, глава 3, 4), а Платон Атанацковић се вероватно повео према црквенословенском, те стога код њега налазимо *печень* (Петъ књига Мойсеовыхъ, превео епископъ Платонъ /Атанацковић/, у Новомъ Саду, Платонова штампарија, 1867, стр. 152, 172.)

²³ Duden Etymologie, *Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, bearbeitet von der Dudendirektion unter Leitung von Dr. Phil. habil. Paul, Grebe, Dudenverlag, 1963, стр. 392.

²⁴ Упореди значење *јетре* у турским фразеологизмима. Види: В. Михајловић, Анат. лексика, нав. дело, стр. 8—9.

²⁵ АРЈ. XXIII, 433.

²⁶ К. Ничева, С. Спасова—Михаилова, Кр. Чолакова, *Фразеологичен речник на българския език*, том втори (О—Я), София, 1975. стр. 378.

Цела ова материја је прилично сложена и захтевала би много више и времена и простора, али је за ову прилику довољно нагласити да је реч *џигерица* примљена из турског, не само због кулиналије већ можда и због њеног свесног избегавања. Следеће наше пословице које је забележио Милан Влајинац сасвим лепо квалификују став нашег народа према *џигерици* као намирници: „Удовица дјевојка није, џигерица месо није; ће ли месо, ће ли џигерица — ће ли цура, ће ли удовица; да су девет џигерица за пару, опет се њиме не би свијет изранио.”²⁷ Пословица „Нит’ је џигерица месо, нит’ су Параћинци људи” није створена у самом граду Параћину, већ у суседном Светозареву. Кажу да је настала тако што је једном краљ Милан свратио у Параћин, где су му мештани и за доручак, и за ручак, па и за вечеру приредили јела од џигерица, па је он, огорчен, наводно узвикнуо како је горе наведено.²⁸ Међутим, она је могла настати према устаљеном моделу, а не због тога што су Параћинци били политички антиобреновићевци. Некада иронични микроетник „Џигерани” нема више ову своју ироничну функцију, јер су се недавно сами Параћинци појавили у Краљеву на такмичењу духовитости са *џигерицом* као маскотом.²⁹ Иначе, овакав надимак Параћинци су добили због кланице која је између два рата навелико извозила у иностранство, поред осталих месних прерађевина, и џигерицу.

Шаренило назива за *јетру* у словенском свету потврђује већ изречену мисао да је ова реч током векова избегавана и на тај начин на нашем тлу лако замењена турском речју *џигер*, која је својим унутрашњим садржајем носила и нову кулинарску технику.

НЕКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ, РЕЧИ И ИЗРАЗИ У ВЕЗИ СА КУЛИНАРИЈОМ

Смеје се као луд на брашно је општепозната изрека, мада је нема у Вуковим „Пословицама”, где читамо „смије се као луд на сјекиру.”³⁰ Већ дуго времена размишљам какав се мотив крије у овом фразеолошком обрту. И даље немам коначног решења, али се ипак усуђујем да изнесем нека своја запажања која ће можда друге подстаћи на прави пут. Општа порука ове изреке је јасна: једна неуравнотежена особа стварно се смеје без разлога. Међутим, управо именица *брашно* нас упозорава да се оваква особа смеје због, или поводом, *брашна*. Остављам по страни друге комбинације (*сјекира* код Вука и *мишеви* код Да-

²⁷ Пољска привреда у народним пословицама, средио Милан З. Влајинац, Београд, 1925, стр. 220.

²⁸ Саопштио Душан Стојадиновић, рођен 1904. године у селу Рибари код Светозарева.

²⁹ „Политика-експрес” од 3. августа 1977, стр. 21.

³⁰ Вук Караџић, *Пословице*, број 5789.

ничића),³¹ те се усредсређујем само на горе наведену, јер се уклапа у тематску целину у вези са кулинаријом.

Реч *брашно* потврђена је у нашим старим текстовима већ у XIII веку код Доментијана. Основно значење је код њега, као и код многих других каснијих писаца, везано за *храну*, *храну за пут* и сл., а ово значење које данас имамо сви у својој свести појављује се тек у XV веку³² и знатно касније код Вука Караџића.³³ Користим се овом приликом да овде изнесем један текст који се односи на до сада неевидентирани глагол *набрашнити* у значењу *нахранити војску*. Обавештавајући генерала града Карловца о једној борби против Турака код места Рипча у Босни 1589. године, протагонист ове битке Гашпар Крижанић пише: „Нека знаде ваше господство како сам бил ники дан *набрашнил* (подв. В. М.) једну чету и послал, једа би господин Бог дал од куда језик (глас).”³⁴ Према томе, да ли се овде ради о „смеје се као луд на храну”, или „смеје се као луд на брашно?” Овде нам не може помоћи ни изрека „за бабино брашно” (на питање зашто) у значењу *без разлога*,³⁵ јер то само проширује, али и не решава постављено питање. Узгред речено, недавно сам од неких карловачких ђака чуо и други део фразеологизма „за бабино брашно”, који гласи: („За бабино брашно), за дедино тесто.” Није искључено да је овај исказ првобитнији од онога који је прибележио Вук, јер је познато да се пословице и изреке после дуге употребе скраћују. Најбољи пример представља управо фразеологизам о коме је реч у овом чланку. Данас се више чује „смеје се као луд”, а не цео облик „смеје се као луд на брашно.” Или: „Настрадао је као жути (мачак)”, или пак пословица „нема рака без мокријех гаћа”, чији продук- жетак гласи: „... нити рибе без дубока вира.”³⁶

Пре него што покушам да донесем какав-такав закључак, морам нагласити да је апелатив *брашно* у значењу *Mehl, farina* ипак старији од другог значења *храна*. Логика ствари указује на метонимијски моменат, то јест да је продукт самлевеног проса или пшенице прво морао означавати оно што је, па тек после тога да по овом закону метонимије добије значење *хране за пут*,

³¹ APj, I, 596.

³² Исто, стр. 595.

³³ Тек у другом издању свога Рјечника Вук доноси и ово значење које је примарно у старим текстовима: "(У Црм.) пѹна кућа брашна, кућа од брашна, тј. гдје се даје јести свакоме ко дође, wo ein jeder reichlich Bewirtheet wird, farina Abundans, hospitalis".

(Вук, Рјечник, стр. 41). Иста ситуација је и у староруском језику у коме је ово значење потврђено већ у Остромировом јеванђељу у XI веку (*Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*, трудъ И. И. Срезневскаго, том первый, Санктпетербургъ, 1893, стр. 176—177).

³⁴ Радосав Лопатић, *Бихаћ и Бихаћка крајина*, мјесописне и повијесне цртице, Загреб, 1890.

³⁵ Вук, Пословице, број 88.

³⁶ Велимир Михајловић — Гордана Вуковић, *Српскохрватска лексика рибарства*, Нови Сад, 1977. стр. XXXV, фуснота број 64.

причешћа и сл. Тако се, на пример, македонски надимак *Брашноглав*, забележен 1460. године у околини Прилепа,³⁷ односи на друго значење, а не на *храну*, јер је начињен по истом принципу као и остали придеви типа *бандоглав*, *тврдоглав* итд.

Уверен сам да порекло овог (за сада непознатог мотива) треба тражити у нашим народним умотворинама, које, на жалост, још нису аналитички обрађене. Можда се овде ради о неком шаливом мотиву који се крије на потпуно неочекиваном месту? Можда ће нас истраживање суседних језика довести до правог решења? Можда, коначно, ово нико неће ни решити, слично као што ја годинама покушавам да докучим зашто се једна наша трава зове *крстикумедете*?

Распекмезити, *распилавити* и *опасуљити* су три глагола који у својим основама имају такође стране речи и везани су за ово поглавље. Питање које себи постављам гласи овако: зашто су именице *пекмез*, *пилав* и *пасуљ* послужиле као основе за овакве глаголе, а то исто није се десило са домаћим речима као што су *шљива*,³⁸ *крушка*, *јабука* и сл.

У недостатку синонимичког речника који би обухватио и дијалекатску грађу, рекао бих да турска реч *пекмез* нема одговарајуће словенске речи у нашем апелативном фонду. Судећи па изведеницама као што су *пекмезњача* (пита од *пекмеза*), као и горњем глаголу, ова културна позајмица је вероватно старија од прве хронолошке потврде, коју налазимо 1818. године у Вуковом Рјечнику.³⁹ Ово се може тврдити и на основу бисемантике речи *пекмез* која означава још и *мазу* — човека или дете склоне претераним нежностима, а у болести и пренемагањима.⁴⁰ На жалост, ово је све што би се у овом моменту могло рећи о хронологији именице *пекмез*. Пример који следи довољно јасно објашњава постанак глагола *распекмезити се*. У току владавине кнеза Милоша (1826. године) забележен је у селу Рипњу извесни *Пекмез* Недељко који је у ово време за неку кривицу одговарао пред Београдским судом.⁴¹ Постојање оваквог надимка говори нам управо о другом, пренесеном, значењу ове речи, као и о томе

³⁷ Соколки М. *Личните имиња и називите на населените места и други местности во велешката и прилепската нахија во втората половина на XV век*, Македонски јазик, XV, кн. 1—2, Скопје, 1964, стр. 162. Упореди и придев *брашномуд* у Ровцима у Црној Гори, који означава лошег мушкарца (Саопштио Мато Пижурица, асистент у Институту за јужнословенске језике у Новом Саду).

³⁸ Жаргонски израз „Ко те шљиви...”, или „не шљивити никога” настао је од синтагме „не зарезује никога ни за суву шљиву.” Ареал овог фразеолошког обрта могао је настати у ужој Србији која је била и остала највећи произвођач сувих шљива.

³⁹ *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*, скупио га и на свијет издао Вук Стефановић, у Бечу, 1818, стр. 548.

⁴⁰ Овакво значење забележено је први пут тек 1928. године у Српско-хрватско-њемачком речнику Ристић — Кангрге (Податак из Речника Матице српске, IV, стр. 378.)

⁴¹ Перуничкић др Бранко, *Београдски суд 1819—1839, године*, Београд, 1964, стр. 358.

да је оно морало постојати и у Вуково време. Надимак *Пекмез* могао је настати, дескриптивно речено, на следећи начин: доласком Турака на територију данашње Србије и после утврђивања политичке и административне власти, представници ове нове муслиманске културе почели су и да делују и на кулинарском плану. Да ли се овај утицај ширио нагло или постепено, да ли је он био јачи, рецимо, у Босни или Србији — то су била и остала отворена питања, од којих многа вероватно неће ни бити решена.⁴² Једно је сигурно: турска или аустријска окупација (па и многе друге) доносиле су, поред осталих речи везаних за администрацију, и нове технологије кувања, печења и конзервирања, а самим тим и повећавале фонд позајмица у нашем језику. Карактеристично је да реч *пекмез* није турског, већ персијског порекла,⁴³ што значи да су и у овом случају (као и у многим другим сличним) Турци овде били само посредници. Уз ову реч вреди поменути податак да је у Вуковом Рјечнику *пекмез* *сируп од крушака, јабука* и сл.,⁴⁴ а не од шљива. Ово новодим због тога што се данас у многим деловима Србије (Левач, Поморавље, околина Београда) под појмом *пекмез* подразумева искључиво *пекмез од шљива*. На основу свега овога могли бисмо рећи да технологија кувања воћа није била позната код нас до доласка Турака, од којих смо примили и реч заједно са технологијом. Међутим, могла смо и њу изгубили као и многе друге током векова, јер и Источни и Западни Словени имају своје речи за овакав продукт од воћа.⁴⁵ Но, то је питање које ће се морати решавати на много ширем славистичком плану. Једно је сигурно: после дуге употребе стране речи *пекмез* створили су се услови да она прерасте у надимак, то јест да на семантичком плану због своје фреквенције даље дивергира.

РАСПИЛАВИТИ СЕ је глагол који је у нашој језичкој литератури забележен први пут тек 1936. године, и то у синтагми *распилавити се од задовољства* у значењу *уживати од задовољства, ликовати*.⁴⁶ Речник Матице српске даје више значења: *удобно се наместити, разбашкарити се, раскомотити се; предати се уживању*.⁴⁷

⁴² Изучавање хронологије турских позајмица је најбољи пут да се дође до оваквог решења. Овај проблем је одлично уочио Станислав Стаховски (*Studia nad chronologia, turcizmów w języku serbskochrwasckim, Kraków, 1967*), али он је, на жалост, обухватио врло мали фонд речи. Абдулах Шкаљић, писац изврсног „Рјечника турцизама”, приликом обраде овог дела није узео у обзир ни хронологију, ни ареал.

⁴³ Шкаљић Абдулах, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево, 1965, стр. 514. Ову исту позајмицу срећемо и у македонском и албанском језику, а вероватно да постоји и у неким бугарским дијалектима.

⁴⁴ Вук, Рјечник (1818), стр. 548.

⁴⁵ Уп. пољски *rawidła*, чешки *rawidla*, руски *повидло* и сл.

⁴⁶ *Речник српскохрватског књижевног језика*, израдио др Лујо Бакотић, Београд, 1936, стр. 1018.

⁴⁷ Речник Матице српске, V, 425. Примере које читамо у овом Речнику тешко је наћи, јер због неразумљиве концепције Редакције да цитира само дела, а не и странице из појединих дела наших писаца.

Етимологију овог глагола треба почети од именице *пилав* која је у његовој основи. За разлику од речи *пекмез*, која је ограничена на мањи географски простор, *пилав* заузима огромни ареал који обухвата два континента: од Ирана преко свих турских народа до подручја источнословенских језика и преко Османских Турака до Балканског полуострва.⁴⁸ Први помен ове речи налазимо у Немачко-српском речнику из 1791. године, где поред немачке речи *Reis* налазимо два облика: *пиринче* и *пилавъ*.⁴⁹ Занимљиво је да је у овом Речнику поистовећено значење пиринча као биљке и плода са јелом од њега.⁵⁰ Исте године појавила се позната песма Јована Рајића „Бој змаја са орлови“, у којој такође налазимо ову реч.⁵¹ Судећи по пословици коју наводи Вук Караџић да „у варен пилав не треба воде“,⁵² реч *пилав* би морала бити много старија од ових потврда које доносим. Потребно је, наиме, ипак неко време да једна позајмица уђе у пословицу. Међутим, реч *пилав* има још једно значење (*свадба*) које је знатно млађе од основног, мада га Вук доноси на првом месту.⁵³ У Речнику Академије ЈАЗУ читамо и два примера из народне песме: „Оженише Бојичић-Алију/ и пилав му добро пропратише“: „Ожени се лијепом дјевојком,/ ожени се, пилав пропратио.“ Тома Маретић је потпуно у праву када у овом чланку тврди „да у турском језику нема тога значења.“⁵⁴ И не само да га нема у овом језику већ не постоји ни у другим турским и словенским језицима. Према томе, оваква семантика ове турске позајмице је искључиво наша иновација. Постанак овог значења није тешко реконструисати. Слично као што је *пилав* (то јест *пиринач*) заменио жито у бугарском примеру (види фусноту број 52), тако се десило и са *пилавом* у једном одређеном моменту (свакако у XVI или XVII веку) који је служен на свадбама као главно јело.⁵⁵ Будући да је *пиринач* тада био врло ре-

⁴⁸ Турски *pilav*, туркменски *палав*, татарски *пылау*, руски *пилав*, новогрчки *τὸ πιλὰφι*, бугарски *пилаф*, македонски *пилаф*, сви из персијског облика *polou*.

⁴⁹ *Нѣмецкiй и сербскiй словарь на потребу сербскаго народа...* Беч, 1791. стр. 414.

⁵⁰ Оваква ситуација важи и до данашњег дана на нашем језичком подручју.

⁵¹ АРј, IX, 864.

⁵² Вук, Пословице, број 6618. Бугарска изрека „ще хапна от пилафа“ врло убедљиво показује утицај кулинарске моде. Овај израз везан је за култ мртвих, то јест за посмртне даће, на којима се, између осталог, исто као и у нашим крајевима служило жито (кољиво). Овај бугарски фразеологизам упућен некоме означава да ће говорник преживети онога коме се обраћа, јер ће на гробу за његову душу пробати пиринча. Јасно је да је овде *пиринач* заменио жито или кољиво, које је знатно старије по хронологији, иако представља византијску позајмицу. (Фразеол. реч. /види фусноту број 26/, стр. 530).

⁵³ Вук, Рјечник 1818. стр. 555.

⁵⁴ АРј, IX, 848.

⁵⁵ Пре тридесетак година био сам присутан на једној сеоској свадби у Левчу у Србији, где је као главно јело за сватове служен само кисели купус са овчетином. Занимљиво је да се у околини Бевђелије у Македонији

дак и вероватно на високој цени, такве свадбе, као и њихови приређивачи, морали су се дуго памтити. Према томе, пут до поистовећивања овог јела са самим чином свадбе није далек: током времена *пилав* је једноставно почео да означава и саму свадбу.

Из свега овога могуће је извући само један једини закључак: етимологија глагола *распилавити се* у вези је управо са сватовским весељем, па тако и овај глагол, заједно са поменутим значењем *пилава* као свадбе, припада искључиво српскохрватском лексичком фонду, без обзира што почива на позајмљеној страниј речи.

ОПАСУЉИТИ СЕ у значењу *доћи к себи, прибрати се, опаметити се*, није забележен ни у једном нашем речнику. Ареал му је, по свој прилици, Срем, а можда и цела Војводина. Исти овакав глагол постоји и у Вуковом Рјечнику из 1852. године, али у потпуно другачијем значењу: „Опасуљити се — н. п. опасуљиле се шљиве, кад у зелени још побијеле па опадају, с. f. килав.”⁵⁶ Из овог цитата се јасно види да он нема везе са горњим значењем, јер се односи на шљиве које опадају пре времена због болести. Годину дана после појаве овог речника исти пример преузима од Вука и Рудолф Веселић,⁵⁷ а за њим и Драгутин Парчић 1858. године.⁵⁸ Значење које је Вук записао треба довести у везу са изгледом које се због болести потклубучују.⁵⁹

Као и у претходним примерима, а у овом глаголу основу чини страна реч *пасуљ*. Етимологијом ове речи бавило се више језичких стручњака. Бернекер је сматрао да је наша именица *пасуљ* настала директно од грчке речи *φάσηλος*, а да далматински *фажол* вопи порекло од венецијанског *fasolo*.⁶⁰ Макс Фасмер се слаже са Бернекером тврдњом да је управо лат. реч *faseolus* постала на основу грчке речи *φάσηλος*.⁶¹ Најзад, објашњавајући супституцију грчког сугласника *φ* у *п*, наш лингвиста Иван Поповић долази до закључка да су облици са овим сугласником знатно временски старији од примера са почетним сугласником *ф*.⁶² Но, ипак је од свега најважније да облик *пасуљ* припа-

пилав једе углавном о свадбама (Тановић Стеван, /види фусноту број 11/, стр. 283, 289).

⁵⁶ Вук, Рјечник 1852. год., стр. 461.

⁵⁷ „Opasuljiti se — opasuljile se šljive, kad u zeleni još poběle pa opadaju.” (*Rěčnik ilirskoga i němačkoga jezika*, sastavio ga Rud. V. Vese- lić, u Beču, 1853, str. 243.

⁵⁸ „Opasuljiti se — npr., šljive, avvizzare e cadere prima della maturita /detto de' frutti/.” *Riečnik ilirsko-talijanski polag najnovijih izvorah* sastavio ga O. Dragutin A. Parčić, u Zadru, 1858, str. 390.

⁵⁹ Упореди глагол *пасуљити* у значењу *постајати као пасуљ* (АРј, IX, 691).

⁶⁰ *Slavisches etönologisches Wörterbuch* von Dr Erich Berneker, erster Band /A—L/, Heidelberg, 1908—1913, str. 280.

⁶¹ Vasmer Max, *Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin, 1944.

⁶² Иван Поповић *Грчко-српске лингвистичке студије, грчке позајмице у савременом српскохрватском језику*, Зборник радова САН, XIV, Византолошки институт, књ. 3, Београд, 1955, стр. 130.

да средњовековној позајмици из Византије, иако прву потврду за ову реч имамо тек педесетих година XVIII века.⁶³ У Рјечнику Академије ЈАЗУ забележен је хомоним *пасуљара* који у овом мом чланку представља кључну реч. Значење *врачара која пасуљ врача* евидентирано је у Банату, а поред значења *нека проста лула* стоји објашњење Томе Маретића да је „постање нејасно.” Семантичка асоцијација на ову реч упућује нас на познати фразеологизам *врачати у боб*. Приступ овом проблему олакшава нам присуство синонима *бобара*, такође у значењу *врачара*.⁶⁴ Између речи *пасуљара* у значењу *проста лула* и *врачара* постоји велика разлика, која нас води, с једне стране, у замршене лавиринте митологије, а, с друге стране, ка кулиналији.

Почињем од ове друге категорије која је далеко једноставнија за схватање. *Пасуљара* је *проста лула* зато што се каже *прост као пасуљ*. Идентичан фразеологизам постоји и у бугарском језику (*прост катофасул*),⁶⁵ а у македонском *фасуљ* означава, исто тако, *проста, неотесана човека*.⁶⁶ Чудно је да у нашем језику не постоји пословица слична руској „щи и каша — пицца наша”, која би се односила на пасуљ! Непотребно је наглашавати какав значај има *пасуљ* у исхрани нашег народа, а нарочито у ближој и даљој прошлости. Он је био, рецимо, у ужој Србији једно од најчешћих јела на трпези широких сељачких маса. Ако се вратимо само педесетак или стотинак година уназад и помислимо да се од 365 календарских дана 120 строго постило (а нису сви живели поред река да би јели рибу), онда није тешко замислити јеловник једног просечног земљорадника. Ако идемо још уназад, то јест ако узмемо у обзир да *кромпир* у ужој Србији није био познат у XVIII веку, опет се враћамо на констатацију да је *пасуљ* као намирница у далекој прошлости имао превасходну улогу. *Пасуљ* је, дакле, био доминантан у јеловнику нашег човека. Знајући све ово, није нам тешко да схватимо зашто је нешто *просто као пасуљ* и зашто се нека обична лула називала *пасуљаром*. Као што се реч *мотика* углавном везује за сељака,⁶⁷ тако је и реч *пасуљ*, необично фреквентна у нашем јеловнику, послужила за пословицу која ово поврће у кулинарском погледу ставља на последње или претпоследње место.⁶⁸

Реч *боб* је, у неку руку, синоним речи *пасуљ*, мада му је прави синоним *грах* који представља домаћу и општесловенску реч. Ниподаштавање пасуља као јела видимо такође у пословици: „Не вреди ни пишљива⁶⁹ боба”, чије порекло треба тражити

⁶³ В. Михајловић, Грађа... II, стр. 470.

⁶⁴ Речник САНУ, I.

⁶⁵ Фразеол. речник, I, стр. 513.

⁶⁶ Димка Манасиева — Митева, *Преглед на прекарите во Струмица*, Македонски јазик, XXIII, Скопје, 1972, стр. 170.

⁶⁷ Знатно касније за мuku, невољу, земљишну меру и сл.

⁶⁸ Упореди француску пословицу „Ramasser les haricots (букв. скупљати пасуљ) у значењу *ићи у затвор*.

⁶⁹ Придев *пишљив* у овој пословици подсећа на познату причу о Ромкињи која је једном испросила сир и у револту се помокрила на шљиве.

и ван граница славистике.⁷⁰ Карактеристично је да се придев *луд* (који није далеко од придева *прост*) додавао апелативу *грах*. Будмани је израз *луд си као грах* прчак забележио у Дубровнику⁷¹ вероватно крајем прошлог века, што се унеколико слаже са значењем италијанске речи *fagiolata* (Види фусноту 70). Изванредну паралелу овом значењу представља постојање цара *Гороха* у руској фолклорној литератури, чији атрибути и гномски опус заслужују посебну студију у односу на јужнословенски материјал.⁷² Све у свему, овде има довољно језичких доказа да би се разјаснило порекло израза *прост као пасуљ*, као и луле по називу *пасуљара*.

Изалагање о пореклу глагола ОПАСУЉИТИ СЕ почињем од етнологије, то јест митологије, да бих на основу тога то потврдио и лингвистички на примерима из нашег језика. Грчка легенда каже: Деметра, сестра врховног бога Зевса, живела је безбрижно на Олимпу све до момента док јој Хад, бог подземља, није отео кћерку Кору. У потрази за кћерком Деметра силази на Земљу и после многих перипетија среће се са њом, којој по вољи богова буде одређено да две трећине живи са мајком на Олимпу, а једну трећину са својим мужем. Пре одласка са Земље, Деметра, будући богиња житних поља, награђује Фенајце из Аркадије разним зрневљем, али им изричито *забрањује да сеју пасуљ*. Цитирам цео коментар великог познаваоца грчке митологије Роберта Гревса, који се односи на овај део у вези са *пасуљем*: „Забрана да мушкарци сеју пасуљ изгледа да се задржала много дуже од забране да мушкарци сеју зрневље уопште, због тога што се сматрало да *постоји тесна веза између пасуља и духова*. (Подв. В. М.) У Риму су бацали пасуљ духовима о празнику Сви Свети, а кад би се неко од тих зрна развило у биљку, а жена касније појела плод те биљке, сматрало се да је оплођена духом. Питагорејци не једу пасуљ зато да не би ускратили неком од својих предака реинкарнацију духа.”⁷³ Наш велики етнолог Веселин Чајкановић писао је у више наврата о пасуљу као симболу умрлих предака. Наводим један цитат који сажето приказује улогу пасуља у нашим божићним обичајима: „Пасуљ и боб, од којих су индоевропски народи познавали неколике врсте,

ве које је до тада стално јела. Касније, у оскудици, појела је ипак све шљиве бирајући у почетку само оне које нису помокрене. Лично презиме *Прожшбоб* (Лексик презимена Хрватске, стр. 143) односи се свакако на неки (до сада) непознати шaljив мотив. (Види: В. Михајловић, *Наша патрионимика у светлу народних умотворина*. Збор за славистику, број 3/1972, 157—166).

⁷⁰ Упореди идентичну немачку пословицу „Keiner Bohne wert sein” италијански *fagolata* /букв. јело од пасуља/ у значењу *лудост*, *будалаштина*, румунски глагол *fasoli* — *пренемагати се* и сл.

⁷¹ АРЈ. III, 379.

⁷² В. М. Мокиенко, *Шут гороховый*, Русская речь, број 6/1976.121. Можда се у нашим топонимима типа Грахово, Граховац и сл. крије ишчезли антропоним Грах идентичан руском цару Гороху?

⁷³ Роберт Гревс, *Грчки митови*, прва књига, Београд, 1974, стр. 90—93, 96.

имао је одувек важну улогу у култу мртвих код свих Индоевропљана. Он се давао као храна покојним прецима. О римским задушницама, лемуријама, бацао је домаћин душама покојника пасуљ, да би их заситио и одагнао од куће. Пасуљ који падне са трпезе — веровали су стари Грци — не треба дизати, јер је то (по једном објашњењу које нам је оставио Аристотел) храна за такву душу која је ту у близини. То је по свој прилици био разлог што су Питагора и орфичари забрањивали једење пасуља: „Ако једеш пасуљ, исто је као да си појео главу свога оца.” Наш народ употребљава пасуљ и боб при гатању, а сви предмети који се при гатању употребљавају, стоје у каквој било вези са доњим светом.⁷⁴

Руводећи се честом узречицом свог покојног професора Рудолфа Коларича, који је говорио да више верује речима него ископаним копљима и фибулама, излажем наш језички материјал који изврсно потврђује горње наводе. Основно у свему овоме што је до сада речено јесте то да је плод *пасуља (граха)* и *боба* посвећен култу мртвих. Даље, свако гатање или врачање, како је то тачно приметио В. Чајкановић, означава акт обраћања преминулим прецима. Почињем од једног сановничког упозорења датираног 1520. године у Дубровнику: „Ако видиш (у сну) да грах сијеш, тој приликује напаст и скандао.”⁷⁵ Грах је овде приказан као симбол несреће, јер он за собом повлачи, као што је већ речено, помен на мртве. Идентичну симболику има и реч *боб* „у тимочној Црној Реци, када невеста пође на венчање, стави боб у недра да не би брзо постала гравидна.”⁷⁶ Овде је *боб*, као мртвачки плод, употребљен да спречи зачеће. Узгред, не крије ли се у географском термину *бобија* неки хтонички моменат? Ово говорим не само због тога што етимологија овог апелатива није решена⁷⁷ већ и због његове семантике која нас упућује на митолошки моменат. У области Ресава у Србији „праисторијска гробља позната су под именом могиле, хумке, гомиле или *бобије*”⁷⁸ (подв. В. М.), а у Колубари и Подгорини „стара гробља позната /су/ под именом *бобије* (подв. В. М.), табле и гробља.”⁷⁹ Мислим да би се могла прихватити следећа етимологија: *боб* као метафоричка представа нечег мртвог, несловенски (грчки) суфикс -ија, овде у значењу множине типа арапија, хај-

⁷⁴ Веселин Чајкановић, нав. дело, стр. 192.

⁷⁵ АРЈ, II, 379.

⁷⁶ Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд, 1970, стр. 25—26.

⁷⁷ Види: В. Михајловић, *Прилог речнику српскохрватских географских термина*, Прилози проучавања језика, књ. 6, Н. Сад, 1970, стр. 156. Светозар Георгијевић (Народна етимологија у нашој топономастици, Питања књижевности и језика, Сарајево, 1956, књ. III, св. 1—2, стр. 129) износи нетачан закључак да је апелатив *бобија* у вези са средњовековним влашким патронимом Бобан, мада је очито да је ово последње једноставни хипокористик од словенских личних имена типа Богољуб, Божидар, Борислав и сл.

⁷⁸ Мијатовић Станоје, *Ресава*, СЕЗ, књ. XLVI, Насеља, књ. 26, Београд, 1930, стр. 159.

дучија и сл. Иначе, митолошку семантику речи *боб* најрељефније налазимо у мађарском апелативном фонду: *bab* — пасуљ, *babonás* — празноверан, *babonásság* — враџбине, чини, *babona* — празноверица, враџбина, *megbabonáz* — очарати и сл. Сви ови примери су очигледно у вези са раширеним обичајем *гатања у боб*.⁸⁰ На основу семантике речи *грах*, везане за смрт, непријатност и сл., створен је фразеологизам *стварати грах некоме* у значењу *учинити некоме какву штету*,⁸¹ па се оваква синтагма сачувала и до данашњег дана. У једном тексту Иве Војновића налазимо и израз *биће граха у значењу биће неприлике*.⁸²

Према томе, *пасуљ*, *грах* и *боб* припадају доњем свету, оне треба да умилостиве мртве душе, а *гатање* са њима омогућује спиритистички контакт. Глагол *опасуљити се* у значењу *освести-ти се*, *пренути се* и сл. није сада тешко разумети када нам је позната функција овог плода. Слободно преведен овај глагол би описно гласио у императиву: *оживи, врати се у живот, прени се (из мртвих)*.

*

Као закључак овоме чланку истичем неколико идеја у вези са даљим изучавањем наше кулинарске културе. Наша трпеза, као што се види из свега овога, није баш обиловала оригиналним јелима, највише свакако и због тога што смо своју постојбину напустили још у VI веку нове ере. Али, кулинарија је и тако подложна моди, то јест страним утицајима. Чувене „Лукулове гозбе” у старом Риму не би биле забележене у историји да није било ратова са Истоком, односно да Лукул није преузео начин спремања екзотичних јела од покорених народа са ових територија. Изучавање начина продирања страних кулинарских култура и техника на подручју српскохрватског језика представља врло занимљив и велики посао. Ево још једног примера везаног за ареалну лингвистику, на коју у овим истраживањима треба обратити највећу пажњу. После дугог странствовања и лутања Одисеј коначно стиже својој кући, где затиче Пенелопине просце. Прерушеног Одисеја изазива извесни Ира коме се обећава *јагњећа сармица* ако свога изазивача победи у песничану (Гревс, II, стр. 356). Питање гласи: да ли смо ми ово јело примили од Византинаца или од Турака? Рекао бих, ипак да су Турци овде били посредници, јер се *јагњећа сарма* не прави у Војводини. Иначе, утицај Турака је у овој области био необично снажан, те би зато ваљало истражити и пописати све кулинарске називе

⁷⁹ Павловић Љуба, *Колубара и Подгорина*, СЕЗ, књ. VIII, Насеља, књ. 4, Београд, 1907, стр. 461.

⁸⁰ Упореди и молдавски израз „А-й фи бобий нумэрац” у значењу „а ну май авя мулте зиле де трэит” (Дикционар експликатив ал лимбии молдовенешт, волумул I (А—М), Академия де штиинце, Кишинэу, 1977, стр. 166.

⁸¹ APj, III, 379.

⁸² Речник САНУ, III, стр. 577.

нарочито у Босни и Херцеговини, ужој Србији и Црној Гори и евентуално их касније упоређивати са македонским и бугарским апелативним фондом. Врло занимљиве резултате дало би поређење маварског утицаја у Шпанији до Реконквисте са муслиманским утицајем на Балкану, јер бисмо на тај начин били у могућности да сагледамо и стварање хибридних речи и израза.

Фразеологизми у вези са кулинаријом представљају посебан проблем, јер се често дешава да почивају на аутохтоном изразу. На пример, израз „хоћеш лимуна“, или „чека лимун“ у смислу када неко оклева да дође, нешто уради и сл., носи у себи страну реч *лимун*. За ово јужно воће могли су наши људи у Босни или Србији дознати преко Дубровчана, или можда неким другим путевима. Међутим, свакако да је пре *лимуна* то била *јабука* или неко друго воће. Ареал фразеологизма „алал му ђуфте“ у значењу (руском) *молодец* свакако не прелази границу уже Србије, али и то би требало доказати. Од целог израза само енклитика *му* (у варијантама *јој*, *им*) нашег је порекла, а остале две речи су турске. Даље, да ли је, рецимо, изрека у вези са „печеним шевама“ искључиво јужнословенска творевина, или је општесловенска? Одакле је, пример, Јоаким Вујић у својој Француској граматичи (1805. године) узео обе ове речи које наводи: и *гурманлукъ* и његово значење *чрезонеистовство*⁸³. Питања има још врло много, те бих зато био срећан ако се и други прихвате сличног подухвата.

FROM THE YUGOSLAV COOKERY VOCABULARY

Summary

Discussing the influence of the oriental and the western cultures on the Yugoslav cookery vocabulary, the author pays special attention to the use of expressions denoting tripe. He also considers a number of idiomatic phrases and verbs like „smejati se kao lud na brašno“ („to lough like a madman when shown flour“ — to be easy to provoke to lough), „raspekmeziti se“ (pekmez — jam/ to become overly sentimental), „raspilaviti se“ (pilav — pilaf/ to be overjoyed, to be deeply moved), „opasuljiti se“ (pasulj — beans/ to sober up), etc.

⁸³ У „Грађи за речник...“ I, стр. 131. стоји погрешно *чревоистовство* уместо *чревонеистовство*.